

Kommentarer til ”Settlement and Landscape”

- ikke en anmeldelse, men måske alligevel

Af **Palle Siemen**, Museumsinspektør på Esbjerg Museum

På bordet ved siden af PC'en ligger et digert værk på ca. 500 sider (2250 g): *Settlement and Landscape* (Fabech og Ringtved 1999). Det er den første større, mere håndgribelige præsentation af et 5 årigt forskningsprojekt. Blandt flere ansøgere opnåede ”Kulturlandskab og bebyggelse” med basis i Institut for Forhistoriske Arkæologi ved Århus Universitet de attraktive 7,5 mill. kr., der var afsat af Statens Humanistiske Forskningsråd under det overordnede tema ”Gård og landsby fra 3500 før til 1200 efter Kristi fødsel”. Intentionen var i første række en bearbejdning og publikation af de mange bopladsudgravninger, der siden 1960'erne har hobet sig op på de danske museer.

Projektets styringsgruppe, Charlotte Fabech, Steen Hvass, Ulf Näsman og Jytte Ringtved, opstillede 4 temaer, a) bosættelsesformer, b) produktion og bebyggelsesmønstre, c) gård og landsby samt d) bosættelser i Østdanmark. Inden for disse rammer opnåede 13 delprojekter støtte, heraf 3 ph.d. projekter, mens resten foregik i samarbejde med museerne (2 på NM og 8 på lokalmuseerne).

Det er naturligvis ikke muligt kortfattet at anmelde samtlige 53 indlæg af 2 til 22 sider længde samt en generel beskrivelse af projekt og konference, hvor projektdeltagerne præsenterede deres resultater, og hvortil en række udenlandske forskere var inviteret specielt for at perspektivere emnet. Ved at udelade de udenlandske bidrag kan man imidlertid reducere antallet af artikler til 16 eller omregnet 148 sider. Heraf udgør 16 sider litteraturlister, ca. 105 sider er fordelt på 8 centrale bidrag, mens de resterende sider omfatter mindre præsentation

tioner af regionale bosættelsesstudier, hus-typologi eller mere kartografisk orienterede bidrag.

Gård og hus

Gården som produktionsenhed berøres i flere bidrag, men ofte kun som en praktisk mindste enhed: langhuset med stald og bolig, evt. med tilknyttede småhuse. F. Kaul opstiller ligefrem en standardgård i ældre romersk jernalder: Et langhus i nord og 2 mindre bygninger syd for dette, om end der er nogen variation i størrelse og antal af huse. Et antal gårde består eksempelvis kun af en bygning, mens andre har helt op til 4, 5, 6 og måske endog flere bygninger. Ud fra dette kan man vel næppe tale om en standard, når variationen er så betragtelig.

I 2 bidrag behandles huset fra ældre bronzealder. Dels inviterer J.-H. Bech og M. Mikkelsen os indenfor i et hus fra Bjerre, dels giver M. Rasmussen os et indblik i den centrale rolle huset og stalden spillede i forbindelse med ejerforholdet af dyrene. I det 8,5x25 m store hus fra Bjerre tolker Bech og Mikkelsen fordelingen af materialet som udtryk for en opdeling af huset efter aktivitet og køn. Rasmussen anfører, at opdelingen af husene var central, men at det er uvist om dette skete for at adskille mennesker og dyr eller for at dele huset mellem flere hushold.

Landsby

Langhuset indgår i en række bidrag blot som element i definitionen på en landsby: Mindst 3 tætliggende, samtidige huse med bolig og stald (Rindel) som modsætning til enkelt- eller dobbeltgårde, der er en selvstændig økonomisk

enhed, klart afgrænset og isoleret fra andre samtidige bebyggelser (Mikkelsen). Med 3 store bidrag af Kaul, Kaldal Mikkelsen og Rindel samt 2 mindre af Hansen og Tornbjerg er der tale om projektets mest centrale emne.

I første omgang er det naturligvis de vigtige bebyggelser ved Grøntoft, der tiltrækker sig opmærksomhed som yderst centrale i hele diskussionen om landsbyens opståen. Allerede i 1982 præsenterede C.J. Becker en række hus-typer i en kronologisk sekvens, som Rindel senere udbyggede. Fordelingen af hus typerne inden for det undersøgte område, ca. 16 hektar, ser Rindel som udtryk for en udvikling fra åbne til små lukkede bebyggelser. De ældste huse (type I-II) fordeler sig i grupper med 2-3 huse, måske flere samtidige gårde. Rindel kommer desværre ikke nærmere ind på adskillelsen af husene i en nordvestlig og en sydøstlig gruppe, der hovedsageligt indeholder hver sin variant af type II husene. Ved hus type III ses en øget sammenklumpning, hvor fordelingen af lang-huse og udhuse tyder på en mere lukket bebyg-gelse med 5-8 samtidige gårde. I det sene 3. årh. eller begyndelsen af det 2. årh. f. Kr. sker en markant ændring i bebyggelsen med frem-komsten af den indhegnede landsby, som indtil videre er den yngste, arkæologisk påviste be-byggelse i området.

Om bebyggelsesudviklingen ved Grøntoft er karakteristisk for hele Jylland, evt. Danmark, eller blot har gyldighed i et mindre vestjysk område, er fortsat et vigtigt spørgsmål. Rindel kommer kun indirekte ind på dette spørgsmål ved sammenstillingen af de indhegnede lands-byer fra Hodde, Nr. Holsted og Galsted i den sydlige del af Jylland, og antyder det generelle ved Grøntoft forløbet.

Den indhegnede bebyggelse fra Grøntoft var et af de første entydige udtryk for begrebet lands

by, den bebyggelsesform, der om nogen er blevet identificeret med landbruget. Winther nævnedes eksempelvis uden videre, at bebyggel-sen ved Troldebjerg var landsby, senere har usikkerheden bredt sig. I dag kræver vi mere end blot tilstedeværelsen af en formodet stor bebyggelse med agerbrug som erhverv for at tale om en landsby. Fra historisk side har man med den vanlige kildekritiske indfaldsvinkel fokuseret på de skriftligt dokumenterede for-hold som regulerende love og dyrkningsfælles-kab mellem selvstændige gårde: Ejerlavet er så at sige omdrejningspunktet i påvisningen af landsbyer og synes fortsat at være en hæmsko i udnyttelsen af det arkæologiske kildemateriale på trods af en række forsøg på en definition af landsbyen, som netop tager hensyn til karakter-en af de ikke skriftlige kilder.

Rindel omtaler i indledningen af sin artikel de væsentligste arkæologiske definitioner på en landsby: Fælles regler, hvis blot der er 3 helt samtidige, tætliggende gårde (Becker); en gruppebosættelse, hvor genstande eller struk-turer med hensyn til funktion består af mere end en enhed, og hvor mere end en enhed har del i fælles fortifikation, indhegning, veje, brønde, bygninger med fælles formål, eller måske en fælles gravplads (Jankuhn). I sin videre gennemgang skelner Rindel mellem en landsby og et struktureret landsbysamfund, henholdsvis Beckers og Jankuhns definition. Gradvis udvikler bebyggelsen i Grøntoft sig fra spredte gårde til en landsby og videre til en struktureret landsby. Men desværre stopper Rindel netop her, hvor forskningen burde fort-sætte i kulturhistorie, og vi får ikke noget bud på, hvorfor landsbyen opstod.

Forskelle i forskningen indenfor henholdsvis bronzealder og jernalder

Et andet spørgsmål som trænger sig på er karakteren af bebyggelsen i yngre bronzealder.

P.O. Nielsen fremhæver i de afsluttende bemærkninger til sit bidrag om bosættelser med huse fra yngre stenalder, at bronzealderens spredte bebyggelsesmønster tilsyneladende har rod i senneolitikum, men naturligvis (desværre) kan Nielsen ikke fortsætte så langt frem i tid, at Rindel kan overtage depechen. De 3 bidrag fra bronzealderen af Bech & Mikkelsen, Rasmussen og Simonsen er på trods af deres kvaliteter enten for lokale eller specifikke, hvorved projektet efterlader bebyggelsesudviklingen i bronzealderen i et metodisk tomrum.

Mens man fra tidlig jernalder og frem taler om landsbyer og enkeltgård, evt. gårdklynger og åbne landsbystrukturer, arbejder bebyggelsesarkæologien i bronzealderen stadig med mere bredt formulerede begreber som bosættelser og bopladser, måske af en metodisk frygt for, at materialet ikke kan bære til mere vidt gående slutninger. Bech & Mikkelsen nævner i en kort præsentation af Østthy-projektet, at der fra slutningen af bronzealderens periode III til omkring 400 f. Kr. er det maximale antal bosættelser, ca. 60 hushold, i det ca. 50 m² store område, som projektet omfatter. Man kan vel også tale om enkeltgårde, eller er denne betegnelse for snævert knyttet til landsbyen ?

Enkeltgårde

D. Kaldal Mikkelsen har netop enkeltgården som emne i sit ph.d. projekt, men i jernalder og vikingetid: Enkeltgården er en selvstændig økonomisk enhed, klart afgrænset og isoleret fra andre samtidige bebyggelser. Det arkæologiske centrale spørgsmål, hvornår en gård kan opfattes som en isoleret økonomisk enhed, løses ifølge Kaldal Mikkelsen ikke ved at anvende afstanden til andre bebyggelser som eneste parameter. Dette eksemplificeres med bebyggelsen Rosendal, hvor tilsyneladende spredte gårde knyttes sammen af hegn til en samlet struktur.

Det fremførte eksempel anfægter naturligvis alt for skråsikre definitioner af enkeltgård kontra landsby og er særdeles velegnet i akademiske diskussioner. Dette gælder i øvrigt også et andet eksempel: Bindslev, hvor 2 dobbeltgårde med ca. 500 m indbyrdes afstand, er knyttet sammen i et ejerlav. Der er formentlig tale om en fremmed fugl og en svale, der jo som bekendt ikke gør nogen sommer. Ud fra disse eksempler kunne man forledes til den antagelse, at det agrare bebyggelsesbillede fra oldtid til middelalder og renæssance har undergået så markante forandringer, at man ikke kan tale om enkeltgårde i oldtiden.

De fremførte eksempler er gode at blive klog af, men bør ikke være en hæmsko for en operationel definition af enkeltgården, hvor afstanden til nærmeste samtidige bebyggelse naturligvis bør indgå sammen med topografiske forhold for den enkelt bebyggelse. Kaldal Mikkelsens meget forsigtige definition af en enkeltgård medfører, at blot 23 af 675 lokaliteter fra tidsrummet 500 f. Kr. til 1100 e. Kr. opfattes som enkeltgårde. Et forsvindende lille antal, som forleder Kaldal Mikkelsen til den slutning, at enkeltgårdene er en sekundær bebyggelsesform, oftest kortvarig i modsætning til landsbyerne.

Det lille antal enkeltgårde fra jernalder og vikingetid virker ved sammenligning med oplysninger om enkeltgårde i matriklerne fra 1662 og 1688 påfaldende lille. Det fremgår, at landsbyerne var næsten enerådende på Øerne og i Østjylland, mens forholdene i andre egne af Danmark var noget anderledes. Som eksempel kan det anføres, at der i 1688 var 224 gårde i Skads herred (heraf 5 hovedgårde og 5 møller) og heraf var 18 % enkeltgårde. Antallet af enkeltgårde i de fynske herreder varierede mellem 3,3 % og 15,7 % af det samlede antal gårde med et gennemsnit på 6,9 %, mens hele

62 % af gårdene i Ulfborg herred var enkeltgårde. I Vestjylland tyder stednavnene på en primær og gammel enkeltgårdsbebyggelse, mens enkeltgårdene på Fyn må anses for at være en yngre kolonisation (H. Petersen 1927:118f ; E. Porsmose 1981:117f fig.35; J.R. Rømer 1992:105).

Enkeltgården ved Mørup er måske Kaldal Mikkelsens mest centrale lokalitet i metodisk henseende. Gården afgrænses topografisk mod nord og vest, mens udgravningsfelter og søgegrøfter sandsynliggør, at der ikke findes bebyggelsesspor mod øst og syd; afstanden til nærmeste samtidige landsby er ifølge Mikkelsen 7 km. Der er afdækket ca. 6.200 m², og som bekendt omfattede undersøgelsen en gård fra yngre jernalder samt et mindre tuegravfelt. Et eksempel til sammenligning er fra en udgravning ved Jens Kusksvej i Tjæreborg, hvor det er muligt at følge en enkeltgård i et antal faser gennem hele ældre jernalder, men der er også spor af gården i yngre bronzealder og middelalder (Siemen 1996:42f). Det undersøgte område i Tjæreborg er ca. 10 gange så stort som feltet i Mørup. Indpasser man de 2 udgravninger i forhold til hinanden (Tjæreborgudgravningen er topografisk afgrænset mod syd og øst) dækker Mørup feltet kun den middelalderlige enkeltgård, hvor der ikke er anlæg fra de ældre bebyggelser. Ud fra dette kan man ikke udelukke, at enkeltgården ved Mørup har betydeligt flere faser.

Tjæreborg er langt fra den eneste lokalitet i Sydvestjylland, hvor man kan tale om enkeltgårde med mange faser. Det ser nærmere ud til, at enkeltgårdene repræsenterer et

kontinueret bebyggelsesforløb med rod i anden halvdel af yngre stenalder: Landsbyerne dukkede først op engang i førromersk jernalder, måske ikke helt så tidligt som længere mod

nord og efter et andet mønster end ved Grøntoft (Siemen 1996:47ff).

Afslutning

Temaet ”gård og landsby” belyses alsidigt gennem en række bidrag i ”Settlement and landscape”, men på trods af mangfoldigheden er der alligevel en række forhold, som de forskellige bidragsydere ikke rigtig får taget stilling til:

- Det lille antal enkeltgårde og deres store spredning vanskeliggør mere systematiske studier af denne bebyggelsesform.
- Grøntofts næsten enerådende stilling i diskussionen om landsbyens opståen gør en mere landsdækkende syntese problematisk.
- Forskellen mellem ældre bronzealders langhuse og de mindre gårde fra yngre bronzealder belyses ikke.
- Bebyggelsesudviklingen gennem bronzealderen berøres kun indirekte.
- Udformningen af langhuset og de dertil knyttede aktiviteter gennem jernalder og vikingetid sættes ikke i relation til samfundets sociale dimension.

Man sidder på sin vis tilbage med en lidt tom fornemmelse og ender næsten per automatik i en omskrivning af Kaldal Mikkelsens konklusionen, at det ikke er muligt at give et entydigt svar ud fra det arkæologiske materiale alene. En noget trist konklusion, som forhåbentlig ikke er sand. Tiden vil vise det, men indtil de forskellige delprojekter fremlægges i færdig form venter vi, forhåbentlig ikke på Godot, derimod med spænding på projektets synteser, men også med længsel efter fremlæggelser af materialet fra de mange bopladsudgravninger, vi enten selv deltog i eller hørte om i studietiden: Dankirke, Drengsted, Grønnegård, Grøntoft, Hjemsted, Limensgård, Nørre Snede, Omgård, Sejlflod, Sædding, Vestervig, Vorbase....

Litteratur

C. Fabech og J. Ringtved (red.) 1999, *Settlement and Landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4-7 1998*, Jysk Arkæologisk Selskab, Højbjerg 1999

H. Petersen 1927, *De danske landbrug 1927*

E. Porsmose 1981, *Den regulerede landsby*

J.R. Rømer 1992, Ulfborg herred – et kulturgeografisk rids. I: Ulfborg Projektets Skrifter nr. 1, 1992

P. Siemen 1996, i I. Stoumann, P. Siemen, B. Poulsen, N.J. Poulsen, K.-E. Frandsen & H. Meesenburg: *Esbjergs historie 1*, Esbjerg 1996